

Predeterminazioak eta indeterminazioak

Maika Etxekopar

Kantaria eta antzezlea

Eta kultura autodeterminatuko balitz?

Erran behar dut, hasteko, galdera horrek ondoez bategan sartu nauela, kulturaren autodeterminazioa ideal bat bezala pausaturik zela sentitzen nuelako, eta nire burua autodeterminazio horren ekile bezala ez nuelako ikusten. Ikusle bai, jarraitzaile ere bai, baliatzaile eta parte hartzailearen arteko zerbait, baina ekile ez. Beti-danik uhin baten gainean surfeatu banu bezala, eta horrek euskal kultura autodeterminatu baten bidean ezarri banindu bezala, bai kantu eta bai antzerki munduan bizitzea eskaini izan zaizkidan esperientzietan zehar.

Gainera, autodeterminazio hitz horri pentsatzean, kopeta aitzina helburu bati buruz tematsuki aitzinatzen den norbaiten irudia heldu zitzaidan burura, ene praktikaz nahiko irudi barreiatua dudalarik. Eta praktika barreiatu horri ordena edo zentzu amiñi bat eman nahi banio, autodeterminazioa baino organizazioa nuke helburu, egiten dudan guztia organikoa izan dadin, eta beste sorkuntza dinamika batzuekin harreman organiko batean sar baledi, hainbat hobe.

Orduan, zer asmatuko dut? Zer kontatzen ahalko dut? Ene lan esperientzietan ikusi eta bizi dudana, hori bai, dudarik gabe, euskal arte munduaren autodeterminazioa eraikitzen dabilzan artistekin lan egiteko xantza ukan dudalako. Baina

baita ere ni naizena, ene predeterminazio eta indeterminazioekin, barnean ditudan eta sorkuntzarako balio didaten euskal eta frantses kulturekin... Zeren eta bai, uste dut euskaraz sortzea partez politikoa dela, eta erran behar dut politikoa izateak, nortasun baten afirmatzeak, beti sortzen ari garen herriari harri bat gehiago ekartzeak, pindar eta plazer zerbait gehitzen diola sorkuntza lanari; baina bi kultureta-koak diren ene sortzaile lagunek eta bi kulturetan ene burua adierazi ahal izateak ekartzen didana ezin ukatua da.

Oharkabean, hausnarketa horrek artearekin lotutako 'gurea' eta 'arrotzaren' arteko dialektikara eraman nau; beraz, saiatuko naiz sentitzen dudana hortaz ere zerbaiten azaltzen.

Ene predeterminazioak

Euskal kulturari handitu naiz eta batez ere zuberotar kulturari hazi, kantuan eta dantzari, gure lurraldeko bizia erritmatzen duten antzerki forma desberdinetarik edanez, bai eta etxe-koek duten sorkuntzarako grina betean. Jendea batzen duen kultura baten babesa, gurea den horren maitasun eta praktika zabala bizi izan ditut txipidanik, eta bere burua aktiboki defendatzen duen komunitate baten parte nintzela sumatu dut. Nahiz eta amaren aldetik familiaren erdia frantsesetat jotzen nuen (berantago ohartu naiz alde horretatik ere euskaradunak ez zirela hain urrun eta amañik berak bazuela Maule-Gaineko auzoan ikasi eta bizitzak bazterturiko euskara bat ederra), enetako argi zen ni euskaldunen aldekoa nintzela, hori gehiago banuela, eta arlo horretan ene parte hartzea balioztaturik zela.

Gero, Zuberoako euskaldun izatetik euskal herritartzeko lehen urratsa 11 urtetan Lapurdira euskaraz ikasten jarraitzera joatea izan zen, ber mementoan sortu zen Amaren alabak taldeko kide izatearekin. Amaren alabak Euskal Herriari plazaz plaza ibili gara urte askotan gure zuberotar nortasuna kantuen bidez partekatuz eta, bide batez, gure zuberotar eta euskal herritar izateak uztartuz. Alde batetik, ibili garen

leku gehienetan zuberotar kantuak ez ziren ulerturik, eta gu oso atxikirik ginen deskubritzen ari ginen Etxahun Barkoxe ala Beñat Mardoren herrietako kronika zaharrek kontatzen zutenari, Attuliren bertsoei... Bestetik, gure lehen kantutegia Zuberoako kultura askotako emazteek guri erakatsitako kantuz ere osaturik zen (aragoiar, portuges, italiar), eta historia horretatik edateak zuberotarrago egiten gintuen, zuberotar nortasun askotarikoaren adierazle.

Horrez gain, Euskal Herriko beste probintzietako kantuak ere bagenituen, gu ikastolan izateak dakarren militantzia puntuarengatik egiazko zuberotarrak ez ginela ziotenei ozenago kantatuz erantzuteko bezala. Hitzen garrantzian bermatutako euskal kantuaren praktikak bere haurrei euskara erakatsi ez zion edozein zuberotar bezain ala zuberotarrago, euskaldunago egiten gintuen, eta harrotasun puntu hori ere bagenuen.

Azkenik, neska talde bat izateak jendearen ikuspuntutik zerbait gehiago bezala ekartzen zigula uste dut, nahiz eta guretzat oso naturala izan. Gu sortu ginen munduan neskak kantuz aritzea ez zen inolaz ere arazo bat, batez ere gu bezalako neskatxa batzuk, oraindik emazte bati ematen zaizkion arduetatik urrun ginenak; beraz, ez genuen gure burua aitzindari bezala ikusten. Nortasun femenino baten defendatzeaz zerbait galdetzen zigutenei, ezer ez balitz bezala erantzuten genien: neskak ginen, kantuz ari nahian, ez genuen gizon abesbatza bat sortuko; beraz, neska talde bat sortu dugu, eta kitto.

Gure kantuan emazte istorioak plazaratzea, azaleratzea maite dugu, besteen artean, baina ez kantatzeko eskubidearen aldarrikapen bat bezala, batzuek guban proiektatzen zuten bezala. Hor dut lehentze sentitu artearen bidez aldarrikapenetik hara jotzea, natural zaiguna naturaltasun handienarekin egitea, oztopatzen gaituenaren aurkako borroka gaindituz, indartsu eta probokatzailleagoa izaten ahal zela. Adibide baten emateko, Zuberoako beste neska talde batek kantu bat sortu zuen harrotasunez kontatzeko nola astearte arratsez

haien senarrek zuten afaria prestatzen eta etxea txukuntzen, haiek kantu errepika zutelako. Gu osoki beste ikuspuntu bate-tik ari girela uste eta espero dut: plaza hartzekotan, ez dadin emazte garela errateko izan, baizik eta gure emazte ahoetatik edozein gaiez aritzeko.

Aurtengo maskaradetako buhaminek ber etsipena piztu didate, ahoa irekiz geroz haien itxura airez hustu balitz beza-

Gure kantuan emazte istorioak plazaratzea, azaleratzea maite dugu, besteen artean, baina ez kantatzeko eskubidearen aldarrikapen bezala, batzuek guran proiektatzen zuten bezala

la: gaur egun emazte gazte bat plazan ager dadin bere gizonaren menpeko etxeoandre baldintzaren salatzeke triste iduritzen zait. Alde batetik, haien egoera hori baldin bada, negargarria delako; baina, bestetik, eta uste dut hortik doala, nahiz eta etxean ez hori bizi, uste dutelako Zuberoan jendeari eskaini behar zaiona hori dela, pentsatu gabe plaza

hartearen ekintza aldarrikapentxo kontserbatzaile eta kontsensual horiek baino askoz azkarragoa izanki, plazan erraten dutena askoz urrunago joan daitekeela. Aldarrikapen horiek aspaldidanik onartuak dira, eta, horiek plazaratzean, urrats bat gibelerara egiten da ene ustez, 'betiko' ordena mantenduz: gizona horrelakoa da eta emazteak egin dezakeen gauza ausartena publikoki pleinitzea da. Ausarkeria faltsu bat da, gure kultura tradizional *iraganistaren* adierazle, eta azkenean herri eta jende gisa frenatzen gaitu.

Ene indeterminazio hautatuak

Euskal eta frantses kulturak oso intimoak ditut betidanik, bietan oso goiz anitz maite ditudan gauzak aurkitu ditudalako. Praktika batean dugun lehen sartzeak bizi osorako bide bat zabaltzen digu: enetako antzerkiaren praktikan sartzea, nahiz eta pastoral eta maskaradak txipidanik ikusi ditudan,

frantsesez egin da, eta bide horretan aurkitu ditudan lagunak, eta zeinekin lan gogoak piztu zaizkidan, frantsesdunak ere dira.

Kantuan, aldiz, kasik ezinezkoa zait euskara ez den hizkuntza batean gauzak sortzea, antinaturala bezala. Baina, orain, Zuberoan kantu hirukote bat badugu beste bi neskekin, HorHor izenekoa; eta hirukote hori, gu hiruren nortasunen batasuna izanki, errotik elebiduna da, nortasun elebiduna du eta bi kulturen arteko zubi edo nahasketarekin jostatzen gara, bai eta entzuleen ulertu eta ez ulertzearen artean ere.

Gaur egun, beraz, erran dezaket ene praktika artistikoaren parte handiena euskaraz egiten dela, Battitt Halsouet txotxongilolariarekin sortu dugun *Ilargi arrantza* haurrentako ikusgarria ere hartzen baldin bada. Baina euskaraz baizik aritzearena ez dut badaezpada helburutzat jotzen, Frantzia aldeari eta frantses hizkuntzari diedan atxikimendu eta erakarpenarengatik. Sorkuntzarako kideak aurkitzen ditudanean, euskalduna naizela naturalki jokoan sartzen bada ere, haiek euskaradun izatea ez da sekula baldintza bat izan. Baionako jardunaldietan egin dugun eztabaidan, Anarik erran dit adin kontu bat zela, adinarekin euskaraz lan egiteko hautu hori nabarmenago egiten zitzaidala; beraz, ez dakit. Momentuz badakit bien artean izate hori agradatzen zaidala, eta aitortu behar dut batzuetan Hegoaldeko jendearekin euskara batuan lan egin behar izatea frantsesez lan egitea baino arrotzagoa zaidala.

Herri kultura eraikitzen

Amaren alabekin ezagutu dugun elkarte sarea kulturaren autodeterminazioaren alde bat dela erranen nuke, horren oinarri sendo bat. Euskal Herri osoan kurritu gara, gehienetan elkarteek gonbidaturik eta etxeetan lo eginez, bertako jendearekin jan eta mozkortuz. Uste nuen euskal kulturaren praktika horrelakoa zela, instituzioetatik kanpo eta jendearen gogo eta indar batuez osaturik, eta hori oso ederra zitzaidan. Gero, antzerki profesionalaren munduan sartu naizenean,

ohartu naiz besterik ere bazela, eta beste sare instituzionalago horretan ere arte ekile batzuk herri kultura baten eraikitze-ko lanean ari zirela, euskarazko arte sorkuntza profesionala sustatzeko eta Euskal Herri mailako dinamika artistiko bat sortu nahian.

Artedrama (Bizkaia), Dejabu (Gipuzkoa) eta Le Petit Théâtre de Pain (Lapurdi) taldeek eramandako elkarlan batean parte hartu dut, *Hamlet*, Ximun Fuchsen zuzendaritzapean. Aurten berriz ere azaro hastapenean elkarlan horretatik sorkuntza berri bat aurkeztuko da, *Francoren bilobari gutuna*, eta aldi oro antzerkilari berri batzuei taldean sartzeko aukera ematen zaie, Euskal Herri osoan itzuli eder bat eginen duen ikuskizun batean parte hartzea eskainiz. Antzerkilari gazte gisa, esperientzia azkarra izan da, eta ikusgarri horretan lotu gintuen harremanetatik Ander Lipusek zuzendutako *Etxekoak* obran ere aritu naiz, eta azken hilabete hauetan Miren Tirapu nafarrarekin *Atte hil aurretik* izeneko obraren lantzen ari gara 2017ko urtarrilean estreinatzeko.

Hiru taldeen arteko lan horietan, erran daiteke euskal antzerkilari gazteen formakuntza lan bat eramaten dela; euskarazko antzerkigintzan jarraitzeko asmoak ereiten eta jarraitu ahal izateko azpiegituren sortzen ere badabilta Artedrama eta Le Petit Théâtre de Painekoak. Hala nola, Zubi sarea sortu dute, urtero euskal antzerki egitasmo bati sorkuntzarako laguntza eskaintzen dion Euskal Herriko zortzi egituren arteko sarea (sorkuntza lanerako gelak utziz eta ondoko urteko programazioan emanaldi bat segurtatuz).

Ximun Fuchsek, duela gutti, *Atte hil aurretik* obraren sorkuntza aipatzen genuela, galdegin dit ea zuzendaritza lana maite nuenez, eta nik baietz erantzutean poztu da, zuzendari guttiegi direlako bere ustez euskal antzerkian. Ez nuen behin ere egiten ari nintzen zuzendaritzako lehen esperientzia hori euskal antzerkiaren paisaiaren eskalan pentsatu, baina hura ikuspuntu orokorrago, politikoago horretatik mintzo zen.

Ander Lipusek ere bere ibilbide artistikoaren une batean euskara soilean lan egiteko erabakia hartu du, apustua eginez

Euskal Herri euskaldun honetan bazela zer egin, zer erran, zer konta, zer antzez eta zer eraiki. Geroztik hala jarraitzen du, gure zorionerako.

Azken denbora hauetan musika aldetik ere esperientzia polita egiten ari gara, Tolosako Euskal Barrokensemble taldearen *Euskel Antiqua* proiektuan parte hartzen baitugu aitak eta biok. Enrike Solinis musikariak Euskal Herriko Erdi Aro eta Berpizkundeko aztar-nak ikertu ditu testu eta musika partizio zaharretan; hortik kantutegi bat sortu eta aro horretako sormen handia iturritzat duen Zuberoako kantu eta musika tradizionalarekin uztartu nahi izan du, gu gonbidatuz. Proiektu hori Euskal Herritik kanpo ere mugitzen da, musikak antzerkiak baino errazago ahalbidetzen duena. Herriaren gauzatzeko bi manera, beraz: bata, herri barnean, euskal antzerkia sustatuz eta euskal antzerkirako ikuslegoa hedatuz, ber ikuskizuna Euskal Herriko punta batetik bestera eskainiz; bestea, barnean eta kanpoan, euskal kultura ondare unibertsal baten ezaugarri berezi bezala ezagutaraziz, eta gaur egun euskal kultura deitzen dugun hori herri eta kultura desberdinen arteko gurutzatzeen historian kokatuz.

Antzerkian edo kantuan aritzerakoan betidanik plazerra ematen didana hau da: gureak diren gauzetan postura arrotz batetik sartzea, eta postura horretatik agertzen zaidanetik gauza horiei forma berri baten ematea

Herriaz, arteaz eta arroztasunaz

Arroztasunarekin jokatzeko ibilbide artistiko eta pertsonalaren oinarritzeko parte bat da, eta, bide batez, zeinahi esperientzia artistikoren parte ere badela uste dut. Antzerki edo kantuan aritzerakoan betidanik plazerra ematen didana hau da: gureak diren gauzetan (gure gizartea, gure kantuak, gure

sentimendu ‘unibertsalak’...) postura arrotz batetik sartzea, eta postura horretatik agertzen zaidanetik gauza horiei forma berri baten ematea, forma hori ikuslego bati proposatzeko. Hori lortzen denean, artista bere ikuslegoaren parte dela argi da, interpretatzen dituen gauzak partekatua direlako; baina, partekatua den hori galdezkatzeko unean, arrotzasun postura batean jartzen da, barnetik arrotz egiten da. Hori oso azkar sentitzen dut ene antzerki konpainia txipiaren sorkuntzak ene sorterrian ematen ditudanean, herriko plazan, txipidanik ezagutzen nauten herritarren eta familiakoen aitzinean. Alde batetik, biluzik bezala agertzen naiz, ene arrangura intimoenak plazaratzen baititut (emazte izateaz eta amodioaz mintzo dira gure azken bi ikusgarriak); eta, bestetik, arrangura horiek ene ezagun hurbilenekin partekatzea eta barnetik intimoa den zerbaiten zirikatzea lortzen baldin badut, hori egitera ausartzeko arrotz bat ere izan behar dut. Intimoki arrotz izatea maite dut, jendearekin harreman berri horren sortzeak dakarren eszitazio eta beldurrarekin.

Bestalde, betidanik bizi dudan barne-arrotzasun kulturala ere aipatu behar dut: Zuberoan (eta Iparraldean orokorki, nik uste) arrotzasun zerbait bada bakoitzaren baitan: ber etxean, amañi bat eta bere euskara ulertzen ez duen arraseme bat elkarren arrotz dira. Kanpotik jinik den euskaldun berri bat eta bere lehen auzo euskalduna elkarren arrotz dira. Horrez gain, ni sortu naizen aro honek ere gure lurrian bertan arrotz egiten gaitu: ezinago gutxitu diren bi munduren paisaietan bizi gara, hau da, laborantza mundua eta industria mundua. Maulen paseatzen den norbait gaurko jendetza baino anitzez handiagoa den jende kopuru batentzat eginiko hiri batean ibiltzen da, eta lehengo jende kopuru horrek suposatzen duen biziaren aztarnetan (taberna eta denda itxiak, plaza hutsak...). Eta Mauletik kanpo herri txipietan paseatzen denak hamar etxalteren lurretan etxalte bakar bat atzemanen du, etxe eroriak eta oporretarako baizik betetzen ez diren auzo osoak. Nihaur ere, nahiz eta mendien artean hazi, lurrarekin harreman handirik gabe handitu naiz. Bi bizimolde horiek

(laborantza eta industria) zerbait moztu da, bai eta euskal munduarekin ere, Zuberoa anitz frantsestu delako. Oso denbora gutxiko aldaketa nabarmen horiek gure lurraiekiko, ingurumenarekiko ere arrotz sentiarazten naute.

Zuberoan aro industrialak utzi digun mundua oso frantsesduna da; nahiz eta bere denboran kultura anitzekoa izan den (portuges, italiar, aragoiar, nafar), gaur egun horiek guztiak frantsesera lerratu dira, berdintasun pobreago batera. Bestalde, gero eta haur gehiago eskolan euskara ikasten ari baldin bada ere, Zuberoan mintzatzen zen euskara iraganari loturik egoten da, anitz gutxitu eta aldatu den laborantza mundu horrekin partez desagertzen baita, eskolako zuberotar bat sortzen ari delarik. Hala ere, iraganetik datorkigun kulturaren aztarnak bizirik dira eta zuberotarrek harroki bizirik mantentzen ditugu, gureak sentitzen ditugulako. Eta askotan kontserbatismora ere lerratzen gara, horrek arteari ateak hetsi ahal dizkiolarik. Gauzak betirako finkatu nahi dira, asmatzen da gauzak betidanik horrela izan direla, eta ez dira bizitzen uzten. Ene sorterrian antolatzen den Xiru arte sorkuntza jaialdia hartzen baldin bada, adibidez, euskaragabe frustratuentzat euskaldunegia da (arrotza, beraz), euskaldun beldurtientzat kanpotarregia (arrotza, beraz), kulturazale bantzuentzat sortzaile eta arraroegia (arrotza, beraz)... Arroztasunaren aurrean jendeak duen aihergoak ikusle kopurua murrizten du; baina arroztasunak den mendrena erakartzen duenak, aldiz, bere kontua aurkitzen du, eta horrelako unetan bizitzen eta partekatzen denak uste duguna baino askoz gehiago izan gaitzkeela erakusten digu. Sinesten dut arroztasunarekiko gogo zabaltasun eta erakarpen gaitasun hori herri baten sendotasunaren adierazle dela eta arteak gaitasun horren garatzen bere zeregina baduela, barne-arroztasuna beti iratzaririk eta agerian mantenduz. 🌿